

Voigt Vilmos

KÉP- ÉS KULTUSZ-ELMÉLETÜNK KLASSZIKUSA

Pázmány Péter: Öt szép levél

Pázmány vitairata Alvinczi Péter ellen, a nevezetes *Öt szép levél*, Grazban, 1609-ben készült el. Ezt a szöveget a *Kalauz* (1613) első kiadásának függelékében is újra közölte (lényeges változtatásokkal). Az eredetileg névtelenül, mintegy egyszerű protestáns prédikátor szájába adott levelek közül az első „a pápisták bálványozásáról” szól, azaz a képek tiszteletéről.

Még mindig nem eléggé köztudott, milyen rangos filozófiai és teológiai ismeretek alapján dolgozta ki Pázmány vitairatait. Ezekben ugyan sok az aktualitás, az *ad hominem* érvelés, politikai és társadalmi rabulisztika, ám mindezek előtt és alapjaként egy nagyszabású és akkor igazán korszerű filozófia áll.

Ennek hátterében az a többszörös kultuszváltás van, amely a reformáció, majd az ellenreformáció korában történt meg. Ennek során, függetlenül attól, megmaradt-e, megváltozott-e vagy ismét visszatért-e egy korábbi kép- és kultusz-felfogás: az mindenképpen nyilvánvalóvá vált, hogy a „kép” és „kultusz” többféle-képpen is értelmezhető, sőt éppen hogy értelmezendő jelenség. Ez az igazi értelme Pázmány vitairatának, és nem az, hogy kik is a „bálványozók”. Ezen a megnevezésen egyébként éppen a kultusz és annak vizuális megvalósításának sajátos módja értendő. Ezt a kép- és kultusz-elméletet Pázmány jónak tartja (és elveti azt a protestáns értelmezést, miszerint ez tévedés, a valódi kereszténység kultuszának elfajulása, meghamisítása lenne). Most azonban nem az a célunk, hogy itt bárkinek is „igazat” adjunk, csupán magát e kultusz- és kép-felfogást kívánjuk bemutatni.¹

Előljáróban két további eligazító megjegyzést is kell még tennünk.

Noha korábban is ismert volt, hogy a Pázmány-filológia hosszú ideig adós maradt a szövegek gondos, kritikai vizsgálatával, csak most, az új kritikai kiadás elkezdésekor derült ki, hogy még a régi, nyomtatott szövegek között is vannak eltérések. Pázmány a kiadás közben, olykor ezután (!) is változtatott egyes szavakon, mondatokon, és e változtatások nem csupán helyesírási jellegűek vagy a nyomdahibák javítását jelentik. Nem az érvelés, nem is a megfogalmazás milyensége módosul, azonban hivatkozások, adatok pontosítása sokszor előfordul. Hogy ez milyen mértékű, művenként változik. Ám a *Felelet* (1603) eredetileg 306

¹ Magam több alkalommal foglalkozhattam Pázmány munkásságával, elsősorban a szemiotika szempontjából. E publikációkat itt nem sorolom fel, mivel közismert tényeket említenek.

nyomtatott lapjához a most megindult kritikai kiadás 1097 ilyen szövegjavítást vagy szövegváltozatot, hivatkozást adott.²

Ezek ismerete nélkül éppen Pázmány érvelésének gondossága, szövegei forrásvilágának bemutatása lenne elhamarkodott. Minthogy a mostani kiadás külön készít szövegköteteket és kommentár-köteteket – ez utóbbiak ismerete nélkül sem formálhatunk igazán megalapozott véleményt Pázmány egyes munkáiról.

Az sem számít újdonságnak, hogy Pázmány magyar nyelvű művei (éppen teológiai és filozófiai szempontból) nem érthetők pontosan az ő latin nyelvű munkái nélkül. Ezek régebbi kiadása (az „Opera Omnia”) sem mentes filológiai pontatlanságoktól. Sok új adatot, datálási lehetőséget tárt fel az utóbbi fél évszázadban a Pázmány-filológia. Ezeket is figyelembe kellene venni, ám ez nem is olyan egyszerű feladat.

Minthogy magam több ízben is foglalkoztam Pázmány munkásságával, mégpedig jelelméletének hátterével, különösen pedig grazi professzorsága éveivel,³ most csupán röviden utalhatok arra, hogy Pázmány 1599-ben és 1600-ban foglalkozik itt a „látható egyház” kérdésével. Ezt a művet szoktuk ma *Diatriba* néven emlegetni, az 1605-ben Grazban nyomtatásban megjelent *Diatriba theologica de visibili Christi in terris ecclesia* rövidítéseként. Ez a vitairat az angol Whitaker érveit cáfolja. Noha a régebbi Pázmány-filológia tudott róla, később nem mindenki tartotta Pázmány művének. Csupán Öry Miklós kitartó kutatásai (mind a műre, mind az akkori egyetemi disputákra vonatkozóan) bizonyították be véglegesen Pázmány szerzőségét. Ma ezt mondjuk Pázmány legelső, nyomtatásban megjelent latin nyelvű munkájának. Több példánya is előkerült, köztük egy, Grazban őrzött példányban elég sok kézírással javítás is van. Öry szerint ez lehetett magának a szerzőnek a példánya. Kár, hogy amikor 1975-ben Öry újból, hasonló formában kiadta a *Diatribát*, nem ezt, hanem egy javítatlan példányt jelentetett meg.⁴ Vagyis, egy kritikai kiadás még várat magára.

A mű tájékoztató előszóból, hat részre tagolva 54 témáról szól. A mintegy 50 nyomtatott lapnyi könyvecskében a lapok margóján olvashatók a forrás- és hivatkozás-megjegyzések. Ezek szinte minden lapon megtalálhatók, olykor mintegy körbe fonják a szöveget, számuk több százra rúg.

A kor legnevezetesebb anglikán teológusa, William Whitaker (1548–1595) vitairatai főként a Roberto Bellarmino (Pázmány pártfogója, akinek címezik a *Diatriba* kötetét) által képviselt új, kontroverzív teológia ellenében formálódnak meg. Közéjük tartozik az 1599-ben, már szerzőjük halála után kiadott traktátus „az egyházzal”. Erre adott igen gyors viszontválasz Pázmány munkája. Noha Pázmány Whitaker *Praelectiones de Ecclesia contra Bellarminum* című művét követi, ennek cáfolatánál azonban többet ad: a „látható egyház” elméletének rövid összegezését.

Amikor Pázmány hazatér magyar földre, a kontroverzív teológia rendszerében a hazai protestáns felfogás egészét vitatja, mégpedig lehetőség szerint a legnevezetesebb szerzők által elkészített legfontosabb művekre, tételekre támadva.

² Pázmány 2000.

³ Voigt 2001.

⁴ Pázmány 1975.

Ezért fog mindjárt valódi hitvitába, készíti el az *Öt szép levelet*. Csakhamar áttekintő, szintetikus mű összeállításába kezd. Ez a *Kalauz*, Pázmány legjelentősebb magyar nyelvű teológiai munkája. Először 1613-ban jelent meg, majd Pázmány életében még két ízben (1623 és 1637). A már említett újrairó-kibővítő írásmód itt is megfigyelhető. Az új kiadások egyes részeiben egyharmadnyi, másutt akár felényi (!) az újra fogalmazott rész. Például éppen a harmadik (1637-es) kiadás VIII. könyvében (ez szól a „látható egyházzól”) újabb, a szöveg mintegy kilenced részét érintő javítással találkozunk.⁵

Közismert, hogy az *Öt szép levél* szövegét veszi alapul Pázmány, amikor a *Kalauz* IV. és V. könyvét írja. Ezekben az egyházzól szóló lutheri és kálvini tanokat cáfolja.

Minthogy e nagyszabású, sokrétű szövegösszefüggéseket mutató szöveganyag kritikai kiadása még nem áll rendelkezésünkre, az új szöveg-kommentárok pedig eddig még nem készültek el, legfeljebb csak ideiglenes módon mutathatjuk be Pázmány e művekben megtalálható kép- és kultusz-elméletét. Ezzel a témakörrel amúgy is tüzetesen és megfelelő terjedelemben kellene foglalkozni.

Azt viszont minden további vizsgálódás nélkül is megállapíthatjuk, hogy Pázmány e nézetei rendkívüli mértékben befolyásolták a következő nemzedékek magyar teológiáját. Nem egyházfegyelmi rendelkezésekre vagy a kultuszra vonatkozó előírásokra bukkanunk itt, hanem rangos elméleti teológiára és filozófiára. Éppen ezért igazán érdemes megismerni ezzel.

Azt, hogy Pázmány munkájában a közvetlen polémikus jelleg mögött szigorú és magas színvonalú elmélet található, igazán könnyen bizonyíthatjuk. Az *Öt szép levél* közül az első azzal kezdődik, hogy szinte szépírói módon jellemzett szereplők arról vitatkoznak, kik is a „bálványozók”. Ezeket gyilkosoknak nevezik, akik az Istentől eltévelyedés miatt voltaképpen magukat ölik meg. Ez után az egyházatyákra hivatkozva arról esik szó, hogyan is értették a kereszténység kialakulásával a bálványimádás elmúlását. Már itt is előbukkannak filozófiai szakki-fejezések a vita azonban még csak frappáns. Amikor Szent Ágostonnak Hermes Trismegistosra hivatkozó passzusa alapján arról esik szó, hogy a mindenféle testi ábrázolatok a beléjük költözött rossz lelkek (az ördögök) révén válnak bálványokká -- ez már körmönfont okoskodás, ám még nem elméleti teológia. Viszont rögtön ez után már a Tridentinum teológiája szólal meg: „A képeknek illendő becsületet és tiszteletet kell adni, nem azért, mint ha ezekben valami istenség, avagy erő volna... hanem csak azért, hogy akit jegyeznek, azt tiszteljük ezek által. És amikor ezek előtt süveget vetünk, térdet hajtunk, Krisztust imádjuk, akit jegyez az kép.”⁶

Pázmány ilyen érvelése a szemiotikai teológia egyik alaptételét tartalmazza. A templomban látható képek (szobrok, stb.) „jelei” Krisztusnak. Ezek tisztelete a képen keresztül arra vonatkozik, akit a kép „jegyez”. Pázmány ilyen jel-elmélete

⁵ A legutóbbi időkig érvényes, általános irodalomtörténeti felfogást összegező, népszerű kiadás: Pázmány 1984.

⁶ Köztudott, hogy Pázmány átírta műveit, sőt még azok példányait is. Ezért célszerű megemlíteni, honnan idézzük. Ez az idézet az „öt szép levél”-nek a régi, nagy Pázmány-kiadásban megjelent szövegét adja: Pázmány 1895. 523.

kiterjed nemcsak a festményekre és szobrokra, hanem a szavak is jelölnek („je-gyeznek”). (*Aliquid stat pro aliquo* – ahogy a középkori szemiotika és logika már olyan hatásosan megfogalmazta.) Nem csak maguk a képek ilyen közvetítők, hanem a tisztelet, a rítusok is jeleknek tekinthetők.

Hogy ezt a szemiotikai-teológiai felfogást milyen keretben alakította ki Pázmány – azon nem kell hosszasan törni a fejünket. Maga idézi munkája elejétől kezdve Luther és Kálvin legfőbb műveit, valamint éppen „Vithakéru”-nak az egyházzól írott, fentebb már említett vitáirát. Pázmány minduntalan hangoztatja szellemi és teológiai fölényét a protestáns papokkal szemben. A latin terminusok halmozott citálása azok gúnyos magyarázata, a legrangosabb protestáns teológiából azon részletek kiemelése (például néhány szent működésének megbecsülésére utaló kijelentések), amelyek a Tridentinum utáni vitákban a protes-táns történeti teológia következetlenségére, vagy történeti háttér-keresésére utal-tak – egyaránt e fegyvertárba tartoztak. Ám ezen túlmenően is Pázmány korának buzgó híve: a barokk pompa, az érzelmekre ható képvilág, a szokások teátrális újraszervezése egyáltalán nem áll távol az ő felfogásától. Noha szubtilis teológiai érvelés érdekében idézi ezeket, az általa épp az első levél hangsúlyosan érvelő részében idézett két disztichon is erre vall.

„Az igaz keresztényi tudománya képekről” Pázmány szavai szerint „ami két régi vers” mondanivalója:

Nam Deus est quod imago docet, sed non Deus ipsa,

Hanc videas, sed mente colas, quod cernis in ipsa.

(Mert az Isten az, akiről a kép szól, amely azonban nem az Isten maga.

Ezt /a képet/ nézzed, ám elmédben azt tiszteld, amit abban /a képben/ szem-lélsz.)

A másik idézett disztichon még egyszer, immár negatív módon fogalmazza meg a képnek az Istennel való azonosítását:

Signa colunt, inquis, de ligno et marmore: falsum.

His etiam credunt numen inesse: furis.

(A fából és márványból való jeleket tisztelik, mondod – lám ez/ hamis /véle-mény/.

És hogy azt hiszik, ebben is benne van a *numen* /az isteni beszéd/ – örült beszéd.)⁷

Irodalom

PÁZMÁNY Péter

1895 *Összes munkái ... Magyar sorozat. II. Kötet.* Budapest.

PÁZMÁNY Péter

1975 *Krisztus látható egyházáról. Pázmány első latin munkája.* Bevezetéssel kiadja

Óry Miklós. Eisenstadt, Prugg Verlag.

---

⁷ A két disztichon ugyanazon a lapon olvasható.

PÁZMÁNY Péter

1984 *Pázmány Péter egy tudakozó prédikátor nevével íratott öt levél* (1613). Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Bitskey István. Budapest, 1984. Európa Könyvkiadó.

PÁZMÁNY Péter

2000 *Felelet Magyari István sárvári prédikátornak az ország romlása okairól írt könyvére* (1603). Sajtó alá rendezte Hargittay Emil. Budapest, 2000. Universitas Kiadó. (Pázmány Péter Művei kritikai kiadás 1.)

VOIGT Vilmos

2001 Pázmány és a magyar szemiotika, különös tekintettel korai grazi műveire. In: *Pázmány Péter és kora*. Szerkesztette Hargittay Emil. Piliscsaba, 2001. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar. 50–61. (Pázmány Irodalmi Műhelytanulmányok 2.)

Vilmos Voigt

**A Classic of the Picture and Cult Theory:
Péter Pázmány – *Öt szép levél* (Five Beautiful Letters)**

Pázmány's pamphlet against Péter Alvinczi, the famous *Five Beautiful Letters* (*Öt szép levél*) was completed in Graz in 1609. Pázmány (primate and archbishop of the Roman Catholic Church in Hungary) published this text again as an appendix also in the first edition of the *Guide* (Kalauz) (1613) (with substantive changes). Although there are a lot of topical issues in Pázmány's pamphlet, the colossal philosophy serving as its basis was really modern in its time.

The words "picture" and "cult" can be, or what is more, have to be interpreted in many ways. This is the real meaning of Pázmány's pamphlet. It is well known that Pázmány took the *Five Beautiful Letters* as a basis when writing the forth and the fifth book of the *Guide*. He refutes the Lutheric and Calvinistic dogmas about the church.

In Pázmány's work, the theology of the *Tridentium* is already detectable. "Pictures are to be given decent honour and respect, not because they incorporate some gods or force...but for the gods they sign to be respected by this way." Pázmány's reasoning bears one of the axioms of semiotic theology on itself. The pictures (statues, etc.) in the church are "signs" of Christ. Their veneration through the picture refers to the one who the picture "signs". This sign theory of Pázmány includes not only pictures and statues but words as well.